

Az értelmiségkutatás láncszemei múlt, közelmúlt és jelen láncolatában

Bíró Annamária – Boka László (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatháló, írócsoporthatóságok 5. reciti*–Partium Kiadó, Budapest–Nagyvárad, 2024. 406 oldal

A Bíró Annamária és Boka László szerkesztette *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatháló, írócsoporthatóságok* kiadvány az azonos című irodalom- és társadalomtörténeti konferenciasorozat ötödik, 2024-ben megjelent kötete. Az immáron tíz éve útjára indított sorozat mindenkori alapkérdése az értelmiség fogalmának lehetséges értelmezési köré szerveződik, figyelembe véve a történetiségéből fakadó hangsúlyváltozásokat. Tágabb értelemben a konferencia teret nyújt az értelmiségitörténet karrierlehetőségeinek vizsgálatára, az alkotói csoportosulások, írók, irodalmárok élettörténeteivel való foglalkozásra. Interdiszciplináris előadások, párbeszéddek, szakmai viták teszik lehetővé, hogy a konferencia hallgatói betekintést nyerjenek a különböző korszakokat átívelő karriertörténetekbe, mely kutatások az értelmiségiek kapcsolati hálóinak feltérképezésére irányulnak, valamint szerepköröknek reprezentációjára a humán tudományok területén. Kiemelendő, hogy az értelmiségi karriertörténetek tanulmányozása egyszerre tartozik az irodalom- és művészetszociológia, társadalomtörténet, illetve a történettudomány vizsgálati körébe. Mindez indokolja a kötet tanulmányaiából visszatükröződő tematikai és strukturális sokszínűséget, mely nagyban összefügg a

kutatási lehetőségek diverzitásával, illetve az éppen aktuális korszakban dominánsan érvényesülő irányzatokkal és médiumokkal is.

A kötet szerkesztésében ennek a tematikai, diszciplináris és kulturális eklektikuságnak a koherens összefűzése jelenthetett kihívást, amelyet a szerkesztők kreatív megoldással hidalnak át azáltal, hogy nem kronológiai struktúrát követve rendezték a tanulmányokat, hanem egy hármas tagoltság függvényében, amely mintegy szervezőelv-ként képezi le a hozzájuk csatolt tanulmányok szerkezeti, módszertani és tartalmi összefüggéseit. A továbbiakban ennek a hármas egységnek bemutatása mentén fogom kiemelni a kötetben szereplő tanulmányok általam legfontosabbnak, az értelmiségkutatás szempontjából innovatívnak vélt aspektusait.

Értelmiségkutatás és professzionalizáció címet viseli az első szakasz, amely három tanulmányával elméleti kérdéseket boncolgat, ugyanakkor lényeges fogalomhasználati javaslatokkal is él. Kappanyos András dolgozatának novumát a professzionalizációtörténeti nézőpont szolgáltatja, mely szociológiai kérdések beemelésével egészül ki. Kappanyos szerint el kell kerülnünk azt a csapdát, hogy a professzionalizációs konfliktusokat jónak

Furus Zsolt (2001) – mesterképzős hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, zsolt.furus@stud.ubbcluj.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2025-3-16>

vagy rossznak soroljuk be, ugyanakkor gondolatmenetét azzal summázza, hogy a professzionalizációs folyamatok gazdag tanulsággal szolgálnak számunkra, melyek tovább építhetnek bennünket. Szajbély Mihály tanulmányában az értelmiség fogalmát egy olyan terminusként értelmezi, amely az idők folyamán jelentősen megváltozott, mára többértelművé vált; egyedüli állandó karakterisztikumaként viszonyfogalmi jellege különíthető el. Történeti szempontból a magyar nyelvben az értelmiség szó sokáig nem a tanultak körét jelentette, hanem az egyéni értelmességet, gondolkodni tudást, melynek szinonimája a *Hírnök* 1838. január 2-i száma szerint az *észtehetség* szó. A 19. század közepétől azonban a fogalom metaforizálódása jelenik meg, amikor már a tanultak (szellemi munkát végzők) társadalmi csoportját kezdték érteni alatta – például 1890-ben, mikor Jókai megnyitotta a nőegylet képképzőművészeti osztályát, az előszó szerint ott volt „Szeged összes értelmisége”. A szerző mindemellett a nemzetközi szakirodalmak perspektíváját is felvonultatja, melynek olvasatából felfedezhetjük a *felelős értelmiségi* fogalmának kialakulását a 19. század végén, melynek alapjául az írástudók kitágított horizontja szolgálhat. A felelős értelmiségi pedig meg van győződve arról, hogy az általa elfoglalt nézőpontból látszik az, ami egyébként nem látható, és úgy érzi, nem maradhat néma, ha a társadalom működésében anomáliákat lát. Németh Zoltán szembevetésű kanonizációs problematikákat érzékeltet tanulmányában. Felhívja a figyelmet azon megközelítés problematikus voltára, amely azt sugallja, hogy a magyarországi magyar irodalom tekinthető „a” magyar irodalomnak, a határon túli irodalmak pedig valamilyen marginalizált jelenségek. Egy másik súlyos következményként látja azt, hogy nem alakulnak ki elméletek, amelyek kifejezetten a magyar irodalom rétegzettségének specifikumával foglalkoznának. Elsősorban a szlovákiai magyar

irodalom reprezentációjára helyezi a hangsúlyt, és rávilágít azokra az aránytalanságokra, amelyek a nyilvánosság, avagy a kánon szempontjából hátrányosabb helyzetbe szorítják a szlovákiai magyar irodalmat – akár a többi kisebbségi magyar irodalomhoz képest is. Ebből kiindulva alapvető változásokra, az irodalomtörténet műfajának radikális átgondolására tesz javaslatot.

A második blokk – *Csoportosulások, nemzetközi viszonyháló, karriertörténetek* címmel – mintegy az első blokk kérdésfelvetéseire és az értelmiségkutatás problematikai helyzeteire reflektálva, különböző korszakból származó esettanulmányokon keresztül kínál lehetséges válaszokat. Hermann Róbert tanulmányában a márciusi ifjak csoportjának meghatározó szerepéről ír az 1848-as forradalmi átalakulás keresztülvételében. A csoport kialakulásának háttere kapcsán kiemeli a szerző azon mozzanatot, mikor a 19. század elején az „alkotmány sáncain” kívül rekedtek is szóhoz jutottak a nyilvánosságban. Konkrétan a nagyobb részt polgári és népi származású értelmiség tagjaiból tevődött össze. Hermann kitér arra is, hogy kik vállalhattak egészen biztosan szerepet a március 15-ei eseményekben, hiszen számos olyan fiatalról tudhatunk, akik értékvilágát és politikai nézeteit tekintve ehhez a csoporthoz sorolhatnánk. Boka László szövege szerint, amennyiben a modernség hazai diszkurzusformáit s annak intézményesülési, korai professzionalizációs folyamatait írócsoportosulások mentén próbáljuk vizsgálni, akkor e folyamatokban nem csupán egyetlen nagyobb paradigma-váltásra, hanem egy bonyolult, hálózatszerű jelenségegyüttesre szükséges figyelni. Nagyvárad és Budapest, azaz a *Holnap* antológia és a *Nyugat* sajtóorgánumait vizsgálja. Ezen két lap „táboron belüli” együttműködése és kezdeti rivalizálása kapcsán Boka érdemesnek véli kitérni a meglehetősen érdekes, békülési lehetőségekre is, például kiemeli a *Holnap* házigazdászerepében

fellépett Juhász és Emőd segítségnyújtását a *Nyugat* matiné szervezésében, mely végül nagy sikerrel zárult. Tverdota György értekezésében a nemzedék fogalmának figyelembevételét javasolja: a kultúra láncszemszerű továbbörökítési folyamatok szerint létezik, a nemzedéki folytonosság pedig megszakítatlan. A nemzedék-/láncszem)váltást mindig drámai folyamatnak tekinti, amelyre példaként hozza fel és értelmezi a továbbiakban Szabó Lőrinc, a *Nyugat* második nemzedékének kiemelkedő alakja és felfedezője, Babits Mihály közötti konfliktusos viszonyt, amely egzisztenciálisan, érzelmileg, intellektuálisan, sőt, költőileg is artikulálódott. Meglátásom szerint ebben az összefüggésben egy újszerű, személyiségjegyeiről árulkodó Babits-képpel találhatjuk szembe magunkat, akit nevezhetünk irritábilis személyiségnek, aki keresi az alkalmat a fiatalabbakkal való konfrontációra. Ezt igazolóan esetelí Tverdota, hogy számos tanítványán csatlakozott hozzá, azonban a tanítványai részéről jövő hálátlanság legkisebb jelére is túlérzékenyen reagált. Wirágh András Izsó Sámuel karriertörténetéül foglalkozik kapcsolatainak és irodalmi korszakainak elemzésével. Irodalmi munkásságának fénykorát az 1935-ben megalakult Vörösmarty Irodalmi Társasághoz köti, amely *Délsziget* néven folyóiratot alapított, és mindhárom számában jelentek meg Izsó munkáiból recenziók, versek és tanulmányok. Helyi szinten ezekben az években ismert és elismert szerzőnek számíthatott. Biró Annamária szerint a magát értelmiséginek valló Hatvany ideológiák felőli megragadása problematikusnak mutatkozik, hiszen élete során többször is konfrontálódott azzal, hogy írásait, gesztusait gyakran félreértették. Magyarországról való kitiltását követően láthatólag kereste a kapcsolatot a román értelmiségiekkel is, amely eleinte működőképesnek bizonyult, később azonban konfliktusossá vált. Ehhez leginkább a *Das Verwundete Land*

című kultúr- és politikatörténeti munkája járulhatott hozzá, amely felvonultatja a magyarság eredményeit, abban reménykedve, hogy mindez kellő magyarázatul szolgálhat a trianoni döntés következtében fennálló sokkhatás megértéséhez. A kötet a húszas évek romániai sajtójában az irredentizmus dokumentumaként folyamatosan visszatérő motívummá válik. Ennek ellenére az *Adevărul* [Igazság] című lapban Hatvany erdélyi törekvéseihez megértéssel és nyitottsággal viszonyulnak, mivel a lap politikai irányultságával megegyezően, úgy tekintenek rá, mint a Horthy-Magyarország ellenségének. Mindezek érzékelhetővé tehetik, hogy mennyire nem egyértelmű Hatvany emigrációs tevékenységének értelmezhetősége. János Szabolcs tanulmányában rávezet annak felismerésére, hogy a magyar és szász írók kölcsönös érdeklődése 1918 után az erdélyi kisebbségi irodalmak iránt egyértelműen többnek mutatkozik, mint kényszerű közeledés. Az impériumváltás után szinte azonnal kibontakozott a szorosabb együttműködés a *Klingsor* (Brassó) és a *Napkelet*, az *Erdélyi Helikon* és a *Pásztor-tűz* (Kolozsvár) folyóiratok körül kialakuló írói csoportosulások között. A politikai változások mind a magyar, mind az erdélyi német irodalom számára új kihívásokat jelentettek, a kialakult helyzet pedig termékeny párbeszédet és együttműködést eredményezett közöttük, melynek számottevő eredménye *Klingsor* magyar száma volt, vagy a Meschendörfer által szerkesztett *Die Karpathen*, amely tudatosan vállalta a modern magyar irodalom megismertetését Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Molnár Ferenc, Benedek Elek stb. írásainak közlésével. Varga P. Ildikó a La Fontaine Irodalmi Társaság történetének vizsgálatára vállalkozik, melyet lényegében két síkon – az alapítástól a második világháborúig és az azt követő önfeloszlatásáig – mutat be, kiemelve, hogy indulásakor nem csupán az irodalom-népszerűsítést tekintette feladatának, hanem a

magyar külpolitika hasznos és használható eszköze kívánt lenni az első világháború utáni politikai kontextusban. A társaság a nyugati országokkal való kapcsolatfelvételt szorgalmazta és segítette elő, valamint kiemelt figyelmet fordított az irodalmi szövegek eljuttatására is az olvasókhoz. 1945 után azonban igyekezett megfelelni az országos kultúrpolitikának, amely új irodalmak megjelenéséhez, valamint a meglévő – például francia irodalom – teljes háttérbe szorulásához vezetett. Helyére többek között az orosz irodalom került, az új társadalmi berendezés politikai ideológiáinak cenzúra által irányított elvei mentén. N. Horváth Béla Illyés hatalomhoz való sajátos kapcsolatának vizsgálatára hívja fel a figyelmet, ugyanakkor vélelme szerint az Illyés-kánon újraértelmezésre és újrastrukturálásra szorul. Földes Györgyi tanulmányában Molnár Katalin művei kapcsán felmerülő karrier, network és genderkutatásokat emeli ki, elsősorban arra a kérdésre fókuszálva, hogy nőként milyen lehetőségek nyíltak meg számára a neoavantgárd network keretein belül. Molnár Katalin fiatalon költözött ki Franciaországba, ahol kötetei a 80-as, 90-es években láttak napvilágot, ugyanakkor tevékeny részt vállalt a párizsi emigráns neoavantgárd körök, köztük a *Magyar Műhely* életében is. Presztízsértékű pozíciót kap emellett a *p'ART* nevű videódokumentumokat és videóműveket közlő irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztőbizottságában is.

A hálózatkutatások módszerét alkalmazza a kötet harmadik, egyben utolsó egysége, mely az *Egyéni hálózatok, kapcsolatrendszerek* címet viseli magán. Dóbké Ágnes és Csörsz Rumen István a hálózatelemzések módszertanával két olyan jelentős személyiség karriertörténetébe enged betekintést, mint Eszterházy Károly és Jankovich Miklós. Előbbi mecénás csaknem négy évtizedes egri püspöksége alatt nagy hatást gyakorolt egyházmegyéje irodalmi életére és művelődésére, ugyanakkor kiállt a

magyar nyelv ügyei mellett, művészet- és irodalom pártolása országosan is ismert volt. Utóbbi nélkül pedig sok minden nem lenne kutatható a magyar régiségből, amit ma természetesen tekintünk. Eszterházy kapcsolathálózában mint kultúrapártoló mecénás jelenik meg, akinek kapcsolataiból kulúraalakító tevékenysége rajzolódik ki. Csörsz Rumen pedig Jankovich Miklós sok ezer tétele levélhagyatékának legfontosabb téziseit mutatja be. Többek között hűgával, Nanette-tel, folytatott levelezéséből rendkívül értékes információkat nyerhetünk elsődleges szocializációs közegével való kapcsolatáról. Baráti köréről elmondható, hogy különböző korú értelmiségiek hálózata szőtte át. Egyed Emese tanulmányában Voltaire Brutusáról, annak keletkezéstörténetéről, illetve a magyar fordítást jegyző Kováts Ferenc munkájának körülményeiről ír. Jankovits László amellett érvel, hogy a Berzsenyi értelmezésében nem csupán a gyakran emlegetett Horatiushoz való viszony fontos, hanem a *Phaidrosz*, a platóni irónia és a Vitkovics-episztola közötti összefüggések is, melyekkel kiegészíthetjük az eddigi magyarázatokat. A következő két tanulmány egyaránt kitér Petőfi Sándor és Petrics Soma kapcsolatrendszerére és irodalomhoz, művészetekhez való viszonyulására, természetesen eltérő szempontokat és értelmezési lehetőségeket érvényre juttatva. Béres Norbert első körben a Pápai Református Kollégium nagyfokú tehetséggondozói programjáról ír, mely a Jókai-Petricus-Petrovics-„triász” túl számos más fiatalember szellemi „kiképzőterepeként” szolgált. Petrics Soma 1840–1844 között volt a kollégium diákja, aki végül nem a honorációri, hanem a képzőművészeti pálya felé orientálódik. Művészi koncepciói alapvető hatást gyakoroltak a 19. század második felének festészetére, mindemellett a polgárosuló társadalom arcképfestészetét képviselő portréi is jelentősek, ami úgy vélem, még kiemelkedőbbé teszi alakját a

középosztályosodó Magyarország művészvilágában. Jókai emlékezetében a pápai diákoskodás az ambiciózus szárnypróbálgatások időszakaként mélyült el. Érdekes az, hogy Pápán még mindhárman másképp képzelték el az életüket: Petrics „tüneményes regényjeleneteket” írt, Petőfi „elszavaltakat”, miközben Jókai képeket festett. Karrierjük teljesen új irányt váltó, befutott távlatából érdekesség, hogy Jókai méltatja Petrics irodalmi képességeit, kiindulva abból, hogy *Viszontorlás* című elbeszélésével maga mögé szorította Jókai máig nem ismert *Tűz és víz* című szövegét. Borbás Andrea Petőfi Sándor egohálózatát térképezi fel szövegében. Rózsafalvi Zsuzsannával együtt Petőfi levelezéseit vizsgálta kiemelten, nemcsak a levelezőpartnerekre, hanem a levelekben említett további személyekre is figyelmet fordít, ami – úgy gondolom – hozzájárul egy összetettebb Petőfi-kapcsolatháló kirajzolásához. A levelezési köréből a nem irodalmi kapcsolatok sem maradnak ki, mindazonáltal kiemelendő, hogy így is csupán levelezéseinek töredéke maradt fenn. Hiány mutatkozik meg szüleihez vagy öccséhez írott levelek esetében, ahogyan Szendrey Júliához, illetve színész-, katonatársaihoz intézett írásainak zöme sem áll teljes egészében rendelkezésre. Ennek ellenére minden fellelhető kapcsolatánál azonosították a kapcsolat típusát, az illető foglalkozását, a kapcsolat időtartamát, illetve olyan idézeteket is, amelyek Petőfi egohálózatába tartozó személyekről írt. Mindezt a tanulmány egy pontos, jól követhető, adatcentrikus táblázat segítségével szemlélteti. Az értekezés mintegy tetőpontján megragadhatóvá válnak Petőfi elsődleges szocializációs közegei, valamint intézményes vagy rövid távú viszonyai is. Bajjának írott leveleiben jól érzékelhető az alárendeltség és elkötelezettség érzése, valamint a mély tisztelet kinyilvánítása is irányában, míg Orlay Petrics Somával folytatott levelezése a baráti, rokoni kötődés

erősségét tükrözi. Közösségi kapcsolatait tekintve a Márciusi Ifjak és a Tizek Társasága nagyfokú jelentőséggel bírtak élete egy-egy időszakában. A levelezésekkel foglalkozó tanulmányok sora nem ér véget Borbás Andrea kutatásával, mivel két további szövegben is, Albu-Balogh Andrea és Kulcsár Beáta vizsgálódásának alapjául szolgál. Előbbi tanulmányíró rávilágít arra, hogy Karácsony Benő levelezésének feltárása fehér foltja az erdélyi magyar irodalomtörténetnek. Ennek oka, hogy az író hagyatéka elveszett, ugyanakkor számos erdélyi írói hagyaték mindmáig feltáratlan. A rendelkezésünkre álló teljes korpusz az az 1923–1944 közötti időszakban jelentkezett 27 levél, amelynek tulajdonképpen mindegyik darabja irodalmi levelezésének nevezhető. Kulcsár Beáta pedig tanulmányában egy igen rendhagyó és izgalmas levelet vizsgál. A Kanadai Magyar Újság szerkesztője, Nemes Gusztáv, különös levelet kapott V. Loóstól, amelyben a levélíró arra kérte címzettjét, hogy fizetéseképtelensége ellenére továbbra is küldje neki az újságot. Adósságának törlesztését természetbeni juttatás formájában ajánlja fel – hivatkozva arra, hogy lakóhelyéből fakadóan nem tudna pénzre szert tenni. Príma minőségű sertéséből készült szalonnával és kolbásszal kívánja kiegyenlíteni a tartozását. Nemes Gusztáv elfogadja, ami mögött a szerző szerint nem csupán a magyaros ízek iránti rajongása áll. A szolidaritás az elemzés központi fogalmaként kerül középpontba. A szolidaritás jelen cselekvés esetében egy nemzettárs iránti kötődésben nyilvánul meg. A továbbiakban Szilágyi Zsófia azzal a kérdéssel indítja értekezését, hogy megtehetjük-e, hogy Móricz testi reprezentációjáról, a korabeli olvasóközönség számára megjelenített testéről gondolkodva bezárjuk őt a *Színházi Élet* hetilapba? A *Színházi Élet* önmagában is komplex jelenség, tömegkulturális képződmény volt, amelyben Móricz igen változatos módon volt jelen – regényeit

közölve, válaszadóként körkérdésekre, interjúalanyként vagy akár róla készült karikatúrák képében is. A lapban való gyakori szerepeltetése mögött az rajzolódik ki, hogy egyedisége a többi hírességgel szemben abban állt, hogy ő testesítette meg „a” paraszt alakját: a *komoly, súlyos, vidéki* karakterjegyeket. Ebből kiindulva úgy vélem, a hetilap és olvasóinak perspektívájában Móricz valamiféle egzotikumnak tekintett figuraként jelent meg, ami magyarázatul szolgálhat Szilágyi azon megfigyeléseire, miszerint egy idő után a „falú írójának” teste került előtérbe, és egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a lapban a testi sajátosságaira való utalások. Szép Ernő például arra tesz megjegyzést, hogy megvan mind a harmínckét foga, Egyed Zoltán cikkének már a címében előkerül Móricz bozontos bajuszára való figyelem. Utóbbi számára Móricz testének látványa azt sugallja, hogy fizikai tevékenységet végez, és nem értelmiségi munkát, ugyanakkor nyugodt, vidéki tempóban létezik, és nem a budapesti hajszolt írók életét éli. Plainer Zsuzsa tanulmányában Kelemen István, a Nagyváradi Állami Színház művészeti vezetőjének követési dossziéjából elemez néhány részletet. A tanulmány összességében rámutat arra, hogy a Securitate által kreált biográfia, amely Kelemen nacionalistaként jellemzi, hamis képet mutat: a valóságban

a „nacionalista” kéziratok „csupán” színháztörténeti jegyzetek, amelyek kutatási célokat szolgáltak. Kelemen „bűne” pedig igazából nem a „nacionalizmus”, hanem az, hogy egy erősödő kisebbségi kulturális intézmény vezető pozícióját tölti be. Színházi sikerei, a magyar előadások egyre nagyobb szakmai elfogadottsága veszélyforrásként mutatkozott meg a kommunista rendszer számára.

Összességében elmondható, hogy a kötet olyan tanulmányok hosszú sorát vonultatja fel, amelyek ténylegesen árnyalják a különböző korszakokból származó karriertörténetek, irodalomcsoportosulások képét. Gazdag, széles körű információanyagával betekintést enged nemcsak a már ismert, kanonikus szerzők eddig még nem kutatott tevékenységeibe, hanem az irodalmi kánon perifériáján elhelyezkedő alkotók munkásságába, műveinek és megítélésének viszonyrendszerébe. A kötet azzal fűzi magához az olvasót – legyen szó akár szakmai érdeklődésről, akár laikus kíváncsiságról –, hogy az értelmiségkutatás olyan nézőpontjait tárja fel, amelyek egyszerre vonzóak, továbbgondolásra ösztönzőek, és rávilágítanak a még feltáratlan, fehér foltoknak tekinthető területekre. A „láncszemek” pedig tovább fonódnak, előrevetítve a sorozat folytatásának lehetőségét.

FURUS ZSOLT